

تهدیدات موجود برای محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۲.....	مقدمه
۲.....	۱. آلودگی‌های زیست‌محیطی در خلیج فارس و دریای عمان
۴.....	۲. درآمدی بر آلودگی و حقوق دریاها
۴.....	۲-۱. آلودگی دریا
۴.....	۲-۲. مبارزه علیه آلودگی دریاها
۵.....	۲-۳. نکات برجسته‌ای از کنوانسیون حقوق دریاها
۶.....	۲-۴. کنوانسیون‌های مرتبط با محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان
۹.....	۳. ملاحظات سیاسی مسائل زیست‌محیطی منطقه خلیج فارس
۱۱.....	نتیجه‌گیری
۱۲.....	منابع و مآخذ

تهدیدات موجود برای محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان

چکیده

خلیج فارس و دریای عمان از مهم‌ترین پهنه‌های آبی جهان هستند. متأسفانه بهره‌برداری پرشتاب و بی‌رویه موجب تخریب و آلودگی این اکوسیستم حساس و شکننده و حتی عدم ثبات در منطقه شده است. در حال حاضر میزان آلودگی این منطقه دریایی در حدود ۳/۱ درصد است که بسیار بیشتر از حد متوسط بین‌المللی است. از مهم‌ترین منابع آلاینده منطقه، منابع آلاینده نفتی هستند. در حال حاضر مهم‌ترین ابزار جهت جلوگیری از آلودگی منطقه میل به کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی است. اقدام سریع و هماهنگ کشورهای منطقه در پاکسازی وضع موجود و تعهد کشورها به کنوانسیون‌های مرتبط و استفاده از ابزار جریمه‌های مالی از راهکارهای بهبود وضعیت است.

مقدمه

خلیج فارس و دریای عمان یکی از مهم‌ترین پهنه‌های آبی جهان به‌لحاظ تنوع زیستی و منابع شیلاتی است. این منطقه به‌دلیل دارا بودن منابع عظیم ذخایر انرژی نفت و گاز و تنگه هرمز که گلوگاه تأمین انرژی اروپا و بسیاری دیگر از کشورها چون چین و ژاپن است اهمیت مضاعفی دارد. با وجود بهره‌مندی منطقه خلیج فارس و دریای عمان از منابع و ذخایر متنوع و موقعیت منحصربه‌فرد آنکه همه کشورهای ساحلی و حتی بسیاری از کشورهای دیگر را منتفع ساخته است، متأسفانه فعالیت‌های انسانی و بهره‌برداری پرشتاب و بی‌رویه موجب تخریب و آلودگی این اکوسیستم حساس و شکننده و حتی عدم ثبات امنیت در منطقه می‌شود.

۱. آلودگی‌های زیست‌محیطی در خلیج فارس و دریای عمان

در حال حاضر میزان آلودگی این منطقه دریایی در حدود ۳/۱ درصد است که بسیار بیشتر از حد متوسط بین‌المللی است. مهم‌ترین منابع آلاینده و علل تخریب این اکوسیستم ارزشمند را می‌توان در فعالیت‌های استخراج منابع نفتی، نشت نفت، تردد نفتکش‌ها و شناورها، رها کردن آب توازن کشتی‌ها و ورود زباله‌ها و فاضلاب به آن برشمرد. همچنین صنعتی شدن بی‌رویه و ناهماهنگ منطقه، نبود مدیریت منسجم ساحلی، عدم وجود زنجیره منظم و مرتبط صنعتی در سواحل، ورود گونه‌های غیربومی به منطقه، تصادم کشتی‌ها، حضور کشتی‌های جنگی و زیردریایی‌ها و پدیده نوین گرمایش زمین در قالب توفان اخیر گونو از سایر چالش‌های زیست‌محیطی

منطقه خلیج فارس و دریای عمان محسوب می‌شوند. این چالش‌ها به‌طور مستقیم و غیرمستقیم خسارات سنگین زیست‌محیطی بسیاری را باعث شده است و متأسفانه هیچ برآورد مشخص و دقیقی نیز صورت نگرفته است.

براساس اعلام منابع رسمی، آلودگی خلیج فارس و دریای عمان به‌حد خطرناک رسیده است و میزان این آلودگی، ۴۷ برابر حد متوسط بین‌المللی است. همکاری نکردن کشورهای حاشیه خلیج فارس با کنوانسیون‌های زیست‌محیطی، این آلودگی را به‌طور روزافزون گسترش می‌دهد. براساس آمار ارائه شده، خلیج فارس بر اثر ورود آلاینده‌ها از کشتی‌های نفتی و تجاری و مقادیر زیادی آلاینده جنگی و فاضلاب، یکی از آلوده‌ترین مناطق دریایی جهان است. این آلودگی‌ها موجب شده است که سازمان بین‌المللی دریانوردی این منطقه را در سال ۲۰۰۷ میلادی به‌عنوان منطقه ویژه دریایی اعلام کند.

در حال حاضر حدود ۹۰ درصد صادرات نفت و فراورده‌های نفتی خلیج فارس توسط نفتکش‌های دنیا از تنگه هرمز صورت می‌گیرد و سالیانه حدود ۴۰ هزار شناور از این تنگه عبور می‌کند.

آلودگی‌های نفتی، صنایع ساحلی و تخلیه آب‌های توازن کشتی‌ها، اکوسیستم و زیستگاه حیاتی خلیج فارس را در معرض خطرات جدی قرار داده است. خلیج فارس از دریا‌های نیمه‌بسته‌ای است که فقط از طریق تنگه هرمز به آب‌های آزاد راه دارد. بیش از ۶۰ درصد ذخایر نفتی جهان از طریق این تنگه منتقل می‌شود و اگر آلودگی در خلیج فارس ایجاد یا به آن وارد شود، وضعیت خطرناکی پدید می‌آید، زیرا چرخش آب در این خلیج در یک دوره پنج‌ساله صورت می‌گیرد و نیز به‌دلیل تبخیر زیاد آب، آلودگی، ماندگاری بیشتری دارد و زیستگاه این خلیج را به خطر می‌اندازد.

۲. درآمدی بر آلودگی و حقوق دریاها

۲-۱. آلودگی دریا

براساس ماده (۱) کنوانسیون منطقه‌ای کویت مقصود از آلودگی دریایی داخل کردن مواد یا انرژی در محیط زیست دریایی به‌وسیله انسان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم است، که آثار زیان‌بخشی مانند آسیب به منابع زنده، خطر برای سلامت انسان و ایجاد مانع در فعالیت‌های دریایی از جمله ماهیگیری، لطمه به کیفیت از لحاظ استفاده از آب دریاها و کاهش وسایل رفاهی به بار آورده یا احتمال ایجاد این‌گونه خطرات را دربر داشته باشد. اهم منابع آلاینده دریاها و اقیانوس‌ها عبارتند از:

- آلودگی ناشی از تردد کشتی‌ها،

- آلودگی ناشی از تخلیه مواد زاید از کشتی و هواپیما بر اثر جنگ‌ها،

- آلودگی واقع در خشکی،

- آلودگی ناشی از اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بستر و زیربستر دریاها،

- آلودگی ناشی از سایر فعالیت‌های انسانی.

۲-۲. مبارزه علیه آلودگی دریاها

مهم‌ترین کار برای حفاظت از محیط دریا مبارزه علیه آلودگی آب‌هاست، یعنی مبارزه علیه ریختن مستقیم یا غیرمستقیم مواد و مایعاتی که قادر به ایجاد آثار نامطلوب بر منابع زنده دریا (مجموع حیوانات یا گیاهان)، سلامت بشر و فعالیت‌های دریایی مانند صید هستند، توسط انسان در محیط دریاست. مبارزه علیه آلودگی آب‌ها که هم جنبه

بین‌المللی و هم جنبه داخلی به خود گرفته است، شامل سه مرحله است:

۱. جلوگیری، بدین معنا که کشتی‌ها باید احتیاطات لازم را به عمل آورند تا از آلوده شدن آب‌ها جلوگیری شود. مثلاً در خط سیر معینی، که فاصله آن از ساحل دور باشد، حرکت کنند یا نفتکش‌ها باید مخازن خود را در مناطق مخصوص بندری خالی و تمیز کنند.
۲. تعقیب و رسیدگی، یعنی در صورت تخلف از مقررات، دادگاه‌های داخلی و بین‌المللی باید مجازات‌های کم‌وبیش سنگینی را برای کشتی‌های مجرم و دولت متبوع در نظر گیرند.
۳. جبران پولی خسارت وارده، یعنی کشتی مجرم و دولت متبوع وی باید خسارت وارده به محیط زیست آلوده شده یا از بین رفته را نقداً جبران کنند.

۲-۳. نکات برجسته‌ای از کنوانسیون حقوق دریاها

- کشورهای ساحلی از حق حاکمیت بر ناحیه اقتصادی ویژه به عمق ۲۰۰ مایل (۳۲۰ کیلومتر) در مورد منابع طبیعی و فعالیت‌های اقتصادی مشخص بهره‌مند هستند و اختیار قانونی مشخص شده‌ای را برای تحقیقات علمی و موارد حفظ محیط زیست و طبیعت برعهده دارند. انتظار می‌رود که کشورهای همسایه دریاهای محصور و نیمه‌محصور، در زمینه مدیریت منابع زنده و خط‌مشی تحقیقاتی و مسائل مربوط به حفظ محیط زیست مشارکت داشته باشند.

- کشورها ملزم خواهند بود تا با استفاده از بهترین روش‌های علمی در اختیار، از آلودگی آب‌ها از منابع گوناگون جلوگیری کنند و آن را تحت کنترل در آورند.

- موافقت‌نامه ۱۰ دسامبر ۱۹۸۲، قسمت مهمی از مقررات خود را (بخش ۱۲ مواد ۱۹۲ تا ۲۳۷) به حفظ و نگهداری از محیط دریا اختصاص داده و سلسله اقداماتی را برای جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی محیط دریا در نظر گرفته است و همچنین اصل پنجاه‌هشت قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیان می‌کند که حفاظت محیط زیست، که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات روبه رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌شود. از این‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی یا تخریب محیط زیست و یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

۲-۴. کنوانسیون‌های مرتبط با محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان

امروزه بر همگان آشکار شده است که جدی‌ترین چالش پیش روی جامعه جهانی حفاظت از محیط زیست و اطمینان از پایداری و فراگیری توسعه است. حفاظت از محیط زیست و تضمین توسعه پایدار، به مرزهای سیاسی محدود نمی‌شود و قصور برخی کشورها، در بی‌اثر کردن فعالیت‌های حفاظتی دیگران تأثیر فراوان دارد. رفع این معضل مستلزم گسترش روابط و همکاری‌های زیست‌محیطی بین کشورهاست. در راستای نیل به این هدف، دولت‌ها سال‌های گذشته تلاش‌های بسیاری در این زمینه به عمل آورده‌اند، چنانکه ماحصل این تلاش‌ها رشد قابل توجه معاهدات زیست‌محیطی منطقه‌ای و بین‌المللی در دهه‌های اخیر بوده است. بی‌تردید ایجاد ساختارهای قانونی در زمینه محیط زیست در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای و تلاش برای اجرای آنها موجبات گسترش روابط و تحکیم صلح را فراهم می‌آورد. ۵۰۰ کنوانسیون در رابطه مستقیم و غیرمستقیم با بحث محیط زیست در دنیا وجود دارد.

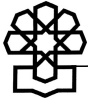

بیشتر کنوانسیون‌های بین‌المللی با هم ناهماهنگ بوده و هرکدام موضوعی خاص را دنبال می‌کنند از سوی دیگر، ۹۸ درصد آنها مکانیسم منطقه‌ای نداشته و اکثر آنها تخصصی‌اند.

با عنایت به افزایش بیش از حد چالش‌های زیست‌محیطی خلیج فارس و دریای عمان و آسیب‌پذیری روزافزون آن، جلوگیری از این فجایع غیرقابل جبران زیست‌محیطی ناشی از این چالش‌ها وظیفه خطیری است که به عهده تمامی کشورهای ساحلی است. همچنین با توجه به این واقعیت که اساساً اعمال مدیریت زیست‌محیطی در محیطی همچون خلیج فارس و دریای عمان در چارچوب یک پیمان همکاری جمعی زیست‌محیطی میسر بوده و تلاش کشورها به صورت انفرادی منتج به فایده نخواهد بود، بر این اساس، این همکاری باید در چارچوب یک کنوانسیون زیست‌محیطی منطقه‌ای مدنظر کشورهای حاشیه قرار بگیرد.

کنوانسیون همکاری‌های منطقه‌ای کویت در زمینه حفاظت از محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان در سال ۱۹۷۸ تصویب شد و به دنبال آن لازم‌الاجرا شدن این کنوانسیون از سوی کشورهای عضو (ایران، عربستان، عراق، کویت، قطر، عمان، بحرین و امارات عربی متحده) و ایجاد سازمان منطقه‌ای حفاظت از محیط زیست دریای خلیج فارس و دریای عمان (راپمی)، تدبیری هوشمندانه بود که به این ترتیب حرکتی مؤثر برای نجات محیط زیست این منطقه ژئواستراتژیک شکل گرفت. این کنوانسیون دولت‌های منطقه را موظف می‌کند در سطوح ملی و منطقه‌ای تصمیمات مقتضی را در جهت حفاظت از محیط زیست دریا در برابر منابع آلودگی متعدد اتخاذ کنند.

یکی از کلیدی‌ترین راهکارهای کنترل و نظارت بر بروز آلودگی‌های منطقه خلیج

فارس و دریای عمان، اجرایی شدن مفاد کنوانسیون کویت است. تصویب و اجرای کنوانسیون کویت از سی سال گذشته نمونه‌ای از خرد جمعی از مقابله با چالش‌های زیست‌محیطی منطقه خلیج فارس و دریای عمان است. تحقق آرمان‌های این کنوانسیون و کارآمدی این ابزار قانونی در گرو اراده سیاسی کشورهای منطقه، پایبندی آنها به تعهداتشان و اهتمام این کشورها به اجرای کنوانسیون و پروتکل‌های الحاقی آن است. گرچه این کنوانسیون به همراه پروتکل‌های الحاقی آن نمادی از اراده جمعی برای مواجهه و حل مسئله محیط زیست است و توانسته تا حدی در مدیریت محیط زیست منطقه مؤثر باشد، اما به نظر می‌رسد با گذشت حدود سی سال از این پیمان منطقه‌ای با اینکه امید می‌رفت که همکاری کشورهای ساحلی با یکدیگر و نهادهای بین‌المللی برای رفع مشکلات زیست‌محیطی منطقه افزایش یابد، اما آسیب‌های جبران‌ناپذیر به این پیکره آبی منحصربه‌فرد همچنان باقی است. عدم تحقق اهداف این کنوانسیون می‌تواند فجایع زیست‌محیطی غیرقابل جبرانی را به همراه داشته باشد، لذا ضرورت بازنگری دقیق آن بسیار مؤثر خواهد بود.

از دیگر کنوانسیون‌های بین‌المللی در جهت مقابله با آلودگی دریاها، کنوانسیون بین‌المللی مارپل است. کنوانسیون مارپل با هدف پیشگیری از آلودگی دریاها تشکیل شده است؛ اما کشورهای حاشیه خلیج فارس تمایلی به عضویت و اجرای مواد این کنوانسیون را ندارند، زیرا عضویت آنها از لحاظ تجاری به ضررشان است. عدم عضویت این کشورها باعث می‌شود که دیگر کشورهای عضو کنوانسیون مارپل دچار مشکل و پرداخت هزینه‌های هنگفت شوند. تصویب و لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون‌های حفاظت از محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان و پروتکل‌های

الحاقی به آنها می‌تواند به‌عنوان گامی مؤثر در جهت حل معضلات موجود باشد. این کنوانسیون‌ها دولت‌های منطقه را موظف می‌کند که در سطوح ملی و منطقه‌ای تصمیمات لازم را در مقابله با آلودگی منابع اتخاذ کنند.

۳. ملاحظات سیاسی مسائل زیست‌محیطی منطقه خلیج فارس

از منظر سیاسی، اقدامات زیر را در قبال مسئله تهدیدات موجود برای محیط زیست خلیج فارس می‌توان انجام داد، تا هم وضعیت زیست‌محیطی این پهنه آبی بهبود یابد و هم منافع ملی جمهوری اسلامی ایران در منطقه بهتر تأمین شود:

- گنجاندن مقوله تغییرات جوی و محیط زیست در زمره مسائل امنیت ملی کشور، اکنون محیط زیست و به‌خصوص تغییرات جوی به یکی از مهم‌ترین و مطرح‌ترین مسائل و اولویت‌ها در سیاست خارجی کشورهای غربی تبدیل شده است، به‌طوری‌که انگلستان در جامع‌ترین سند امنیت ملی خود (۲۰۰۸)، تأکید فراوانی روی این مسئله دارد و حتی ناتو، به‌عنوان یک اتحاد نظامی - استراتژیک نیز در اجلاس اخیر خود در آوریل ۲۰۰۸ نسبت به تهدیدزا بودن تغییرات جوی و زیست‌محیطی توجه نشان داد. این در حالی است که جمهوری اسلامی ایران تا به حال به این مقوله از منظر امنیت ملی نگاه نکرده است. به‌عنوان مثال با توجه به تأثیر مستقیم تغییرات جوی بر کاهش بارندگی، بروز خشکسالی، افزایش قیمت مواد غذایی و در نهایت نارضایتی مردم از دولت‌ها (که مسئله مهم جهانی در سال ۲۰۰۸ است) ایران باید نگاه امنیتی به تغییرات جوی را مدنظر قرار دهد.

- تأکید بر لزوم غیرنظامی شدن منطقه خلیج فارس، از آنجا که یکی از عوامل اصلی خراب شدن وضعیت زیست‌محیطی خلیج فارس، نظامی بودن منطقه و تردد زیاد ناوهای جنگی کشورهای بیگانه است؛ لذا ایران باید در راستای سیاست اعلامی و اعمالی دائمی‌اش مبنی بر لزوم خروج نیروهای غیربومی از منطقه، جنبه‌ای زیست‌محیطی نیز به درخواست خود اضافه کند و درواقع از این طریق هدف خود را با اهداف همسایگان عرب حوزه خلیج فارس پیوند بزند.

- جلوگیری از ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس، با توجه به تهدیدزا بودن ساخت جزایر مصنوعی امارات در خلیج فارس برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، باید مخالفت با این روند نیز جنبه‌ای زیست‌محیطی پیدا کند.

در نهایت باید گفت که امروزه در جهان سیاست، بحث کردن درباره تغییرات جوی و مسائل زیست‌محیطی و داشتن دغدغه این مسائل به‌عنوان ابزاری برای کسب پرستیژ جهانی استفاده می‌شود. در نتیجه گنجاندن این مقوله در دستور کار سیاست خارجی ایران نه تنها مفید است؛ بلکه باعث گسترش همکاری‌های منطقه‌ای و پیشبرد سیاست‌های امنیتی و دفاعی ایران نیز می‌شود. در عین حال باید توجه داشت که این نفت‌خیز بودن منطقه خلیج فارس است که باعث اهمیت استراتژیک آن شده است. در نتیجه هر اقدامی که منجر به امنیت کامل انتقال نفت خلیج فارس شود، مثل احداث خط لوله مطمئن و ایمن برای انتقال نفت منطقه به اقیانوس هند یا دریای سرخ، باعث کاهش اهمیت استراتژیک خلیج فارس و به تبع آن ایران می‌شود. به این ترتیب ضریب امنیت ایران و هزینه جنگ با ایران کاهش می‌یابد.

- چالش‌های منطقه خلیج فارس و دریای عمان در گرو اراده سیاسی کشورهای منطقه در قالب تصویب برنامه‌ها و تخصیص اعتبارات کافی برای اجرای این برنامه‌ها است. الزامی است برای ایجاد صلح در منطقه تلاش‌های گسترده‌ای از سوی مسئولین امر صورت گیرد تا ابعاد مختلف همکاری طبق کنوانسیون کویت ارزیابی شود.

- جهت نیل به اهداف کنوانسیون کویت و حفظ محیط‌زیست منطقه باید کشورهای عضو به‌طور مستمر از نحوه عملکرد آن ارزیابی واقع‌بینانه‌ای داشته باشد. - ضروری است برای مدیریت موفق زیست‌محیطی و وضع مقررات مناسب و همسو با اهداف کنوانسیون کویت از کلیه ظرفیت‌های دولتی، غیردولتی و آکادمیک بهره جست.

- ساماندهی و قانونمند نمودن استقرار فعالیت‌ها در منطقه می‌باید در اولویت برنامه‌ریزی کشورها قرار گیرد و برنامه‌ها در این مورد مشخص و از پیش تعیین شده باشد.

- برای مقابله با آلودگی نفتی منطقه رعایت موارد ذیل ضروری است:

- استانداردسازی عملیات کشتی‌ها از طریق تدوین دستورالعمل عملکردهای آنها،
- تدوین آیین‌نامه‌ها و قوانین مورد نیاز با ضمانت اجرایی لازم جهت اخذ جریمه از متخلفین،
- بازرسی زیست‌محیطی کشتی‌ها، تأسیسات دریایی، سکوه‌های نفتی و سایر سازه‌های مرتبط به‌منظور رعایت دقیق استانداردهای ملی و بین‌المللی،

• تهیه و تدوین فهرست مشخصات فنی تجهیزات مورد نیاز برای مقابله با آلودگی‌ها،

• اقدام سریع و هماهنگ کشورهای منطقه در پاکسازی محیط زیست و بهبود وضعیت موجود.

- مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی، یکی از گام‌های اساسی در پاسخ به مشکلات زیست‌محیطی دریاها و سواحل است. در این مورد کشورهای منطقه باید در سیاست‌ها و تصمیمات خود نگرشی نوین در مدیریت و برنامه‌ریزی مناطق دریایی و ساحلی ایجاد کنند.

- ارائه طرح ساماندهی مناطق ساحلی و مناطق بالادستی اثرگذار منتهی به ساحل به لحاظ راهبردی، فیزیکی و کالبدی جهت اعمال مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی.

- وجود قوانین و مقررات مناسب و همچنین سازوکارهای لازم برای نظارت بر این قوانین از مهم‌ترین ارکان استفاده بهینه از مناطق دریایی و ساحلی به‌شمار می‌رود، لذا تصویب قوانین و مقررات لازم در قالب برنامه‌های توسعه پیشنهاد می‌شود.

منابع و مآخذ

۱. محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان، همکاری‌های منطقه‌ای و دستاوردهای کنوانسیون کویت، مرکز تحقیقات استراتژیک، معاونت پژوهش‌های روابط بین‌الملل، سال سوم، شماره ۱۶۱، دی ماه ۱۳۸۶.
۲. کاوش‌های اینترنتی.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۹۲۱۶

عنوان گزارش: تهدیدات موجود برای محیط زیست خلیج فارس و دریای عمان

Report Title: Evaluation of Existing Risks and Threats for Persian Gulf and Oman Sea

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه آب)

تهیه و تدوین: جمال محمودلی سامانی

همکار: مهدی مظاهری

ناظر علمی: حسین صفایی

منتقاصی: حسین فدایی (نماینده تهران، شهرری و شمیرانات)

ویراستار: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها:

۱. آلودگی (Pollution)

۲. خطر (Risk)

۳. دریای عمان (Oman Sea)

۴. خلیج فارس (Persian Gulf)

تاریخ انتشار: ۱۳۸۷/۶/۲۴